

Віталій Туренко

НОВЕ ВИДАННЯ ДОСОКРАТИЧНИХ ФРАГМЕНТІВ: МАТЕРІАЛИ ГЕРКУЛАНУМСЬКИХ ПАПІРУСІВ.

Vassallo, C. (2021). *The Presocratics at Herculaneum. A Study of Early Greek Philosophy in the Epicurean Tradition*. Berlin: De Gruyter.

Серію *Studia Praesocratica*¹, що виходить друком у відомому німецькому видавництві *De Gruyter*, можна назвати важливим інформаційним джерелом у царині досліджень ранньої грецької філософії. Промовистим підтвердженням цього висновку є її новий (11-й) том «Досократики в Геркуланумі. Дослідження ранньої грецької філософії в епікурейській традиції» [Vassallo 2021]². Автор книжки – знаний італійський науковець з Університету Калабрії Крістіан Вассалло³.

Актуальність дослідження папірології досократиків

Ця праця, на нашу думку⁴, відображає провідні тенденції сучасних досліджень досократичної філософії, а саме: 1) зростання уваги до папірології досократиків, не в останню чергу зумовлене розшифруванням і виданням текстів Дервенського [Theokritos et al. 2006] і Страсбурзького [Primavesi 2008] папірусів; 2) інтенсивний розвиток такого

© В. Туренко, 2022

¹ Видавництво *De Gruyter* започаткувало цю серію 2012 року. Її програма розрахована на індивідуальні й колективні монографії з ранньої грецької філософії та її доксографії. *Studia Praesocratica* вже складається з 11 томів, присвячених різним постатям і аспектам досократичної традиції: Геракліту, піфагорійській традиції, Парменіду, Зенону, Фалесу й папірології.

² Надалі посилання на це джерело подаватимемо в круглих дужках із зазначенням номера сторінки після скорочення «р.», без прізвища автора і року публікації.

³ Крістіан Вассалло вивчав класичну філологію й античну філософію в університеті Неаполя, де здобув ступінь доктора філософії за дисертацію про II і III книги Платонові «Держави». Після кількох стажувань у Німеччині (у Берліні й Гейдельберзі) і курсів з папірології та палеографії в Італії і за кордоном, він протягом п'яти років був членом команди європейського проекту ERC-Starting Grant 241184-PHerc («Інтерактивне видання й інтерпретація різних праць стоїків і епікурейців (на матеріалах Геркуланумських папірусів)») і молодшим науковим співробітником CNR-ILIESI у Римі. Член Товариства дослідників античної філософії (GANPH) і Міжнародної асоціації папірологів (AIP). Автор понад 100 наукових праць, головний редактор збірника матеріалів міжнародної наукової конференції, присвяченої досократичній папірології (нім. *Vorsokratiker und papyrologische Überlieferung*) [Vassallo 2019]. Його головні наукові інтереси стосуються античної естетики й риторики, досократичної філософії та доксографії, сократівських діалогів, рецепції античної думки в сучасній філософії.

⁴ Власні судження автор цього огляду супроводжує спеціальними словосполученнями: «на нашу думку...», «ми вважаємо...» тощо. У всіх інших випадках ідеться лише про виклад тез Вассалло.

наукового напрямку, як дослідження рецепцій античності – *classical reception studies*, поява якого, як наголошує Ольга Погонченкова, «свідчить про необхідність запровадити всеохопну методологію, спроможну вивести антикознавство з філологічних і історичних царин на міждисциплінарний рівень» [Погонченкова 2017: 142].

Логічним результатом окреслених тенденцій стала публікація дев'ятитомового зібрання фрагментів досократиків за редакцією Андре Лакса і Глена Моуста «Рання грецька філософія» [Laks, Most 2016] (далі – LM). У цьому виданні матеріали щодо кожного мислителя структурно розподілено на три блоки: P (*persona*) – дані про життя та діяльність; D (*doctrine*) – фрагменти або цілісні праці, що характеризують філософське вчення; R (*reception*) – подальша рецепція в античності. Видання Лакса–Моуста містить, зокрема, розшифрований текст папірусів, якого немає у виданні Дільса–Кранца [Diels, Kranz 1952] (далі – DK), оскільки їх було розшифровано або знайдено лише в другій половині XX – на початку XXI ст. Ідеться про Дервенський, Страсбурзький і частково Геркуланумські папіруси.

Зазначимо, що Дервенський папірус (англ. *Derveni papyrus*) – найдавніший зі збережених європейських манускриптів. Це сувій IV ст. до н. е., що містить текст філософсько-релігійного змісту, датований кінцем V ст. до н. е. (невідомий раніше алегоричний коментар до орфічної поеми про народження богів). Дервенський папірус належить до найважливіших археологічних відкриттів XX ст. у царині класичної філології. В одному з комюніке ЮНЕСКО значущість цього папірусу пояснено, зокрема, тим, «що він є доказом раннього датування орфічних поем, які пропонують інше тлумачення досократичних філософів» [Kourakis 2015]. Коло тем, які можна виокремити на основі повних або часткових і не зовсім повноцінних уривків, стосується Діке, Еріній, різних жертвних практик, молитов, знаків, води і вогню, співвідношення природного і людського.

У Страсбурзькому папірусі (*Strasb. gr. Inv.* 1665–1666) є фрагменти, які Алан Мартін і Олівер Примавезі ідентифікували як уривки з Емпедоклової поеми «Про природу», наведені в одній із праць Сімплікія. Про важливість та унікальність цієї пам'ятки свідчать два аргументи:

1. Ми маємо справу з найбільш раннім із будь-коли виявлених папірусів, який містить текст досократичного філософа; знахідка показує, що Емпедоклова поема «Про природу» передавалася доволі довго, адже сам папірус датовано I ст. н. е.
2. Завдяки Страсбурзькому папірусу наше знання Емпедоклової поеми змінилося не лише в змістовому (маємо багато раніше невідомих рядків), а й у структурному (бачимо порядок розташування як фрагментів, так і рядків в окремих фрагментах) сенсі; загалом папірус нині налічує 71 рядок, частина з яких збігається з раніше відомими фрагментами, частина – зовсім нова, що дає змогу отримати один цілісний уривок поеми і, вдаючись до палеографії та нових технологій, відновлювати нові й нові пропущені літери і слова.

Геркуланумські папіруси (англ. *Herculaneum papyri*⁵, далі – ГП) – це колекція з понад 1800 карбонізованих виверженням Везувію (79 р. н. е.) сувоїв, знайдених у 1752 р. під час розкопок геркуланумської т. зв. «Вілли папірусів». Більша частина ГП зберігається в Національній бібліотеці Неаполя. Спроби розгорнути й розшифрувати це зібрання папірусів почалися невдовзі після відкриття і тривають досі, а в останні десятиліття – із застосуванням найсучасніших технологій.

Значення цього зібрання папірусів неоціненне, адже саме завдяки йому став відомим зміст кількох книг (XIV, XV, XXV і XXVIII) Епікурової поеми «Про природу» і творів раних епікурійців. Понад 40 із виявлених творів написав епікурейський філософ і поет Філодем. Серед папірусів містилися фрагменти праці грецького стоїка Хрісіппа «Про провидіння». У травні 2018 р. повідомлялося, що на сувої папірусу *PHerc. 1067* знайдено фрагменти праці, яку вважали втраченою, «Історії» Сенеки Старшого. Отже, ГП – це унікальне зібрання давніх творів, частина з яких не збереглася більше ніде.

Згадане вище видання LM має істотні прогалини, оскільки, як і DK, не наводить усіх дотичних розшифрованих текстів ГП. Останні містять, зокрема, безліч свідчень про різних досократиків (включно з цитатами), від Фалеса до Демокріта, тому є ресурсом, який не можна ігнорувати, вивчаючи ранню грецьку філософію.

Книжка Вассалло цінна не лише своїми дослідницькими текстами. Можливо, найважливішу її частину становить корпус досократичних матеріалів із усіх розшифрованих нині ГП (*Corpus Praesocraticorum Herculanense*, далі – СРН), тож вона є незамінним дослідницьким інструментом передовсім для тих, хто займається досократиками, а також, певна річ, для істориків філософії, які працюють в інших царинах.

Специфіка й особливості СРН

На відміну від DK і LM, «Досократики в Геркуланумі» вміщують найновіші тексти докласичної філософії, зокрема й із добре збережених папірусів. Загалом, якщо говорити про папірологію досократиків, то, як зауважує Вассалло у вступній статті до збірника матеріалів представницької міжнародної наукової конференції⁶, саме ГП є фундаментальним джерелом, коли потрібно «розширити наші знання про те, як досократична філософія – через внесок у фізику, космологію, етику, онтологію, теологію, антропологію, герменевтику та “естетику” (особливо поезію та музику) – проклала шлях до канонічних наукових галузей європейської культури» [Vassallo 2019: 1].

У першій статті «Досократики і папірологічна традиція» (р. 3-12), що передує СРН, підкреслено важливість нових критичних видань, що містили б нещодавно віднайдені фрагменти досократиків. Зокрема, Вассалло цитує заувагу Яапа Мансфельда в його дискусії з Вальтером Буркертом, що не потрібно переробляти й оновлювати

⁵ Науковий проєкт *Papyrology: Herculaneum Project* (<https://guides.lib.byu.edu/c.php?g=216482&p=1429231>) – один із найфундаментальніших інтернет-проєктів, присвячений Геркуланумським папірусам. Керівником його є Роджер Макфарлейн (університет Брігама Янга, США). Проєкт стосується не лише самих текстів папірусів, а й різного дослідницького матеріалу, присвяченого цим текстам.

⁶ Ідеться про конференцію, яка відбулася 22-24 вересня 2016 р. в університеті м. Трір на тему «Досократики і папірологічна традиція» (англ. *Presocratics and Papyrological Tradition* / нім. *Vorsokratiker und papyrologische Überlieferung*).

видання DK, а варто видати окремий том *Paralipomena*, який містив би тексти, знайдені в другій половині XX ст. Такий крок не заперечував би авторитету DK, але знайомив би публіку з новітніми дослідженнями досократичної традиції (р. 3).

На думку італійського науковця, видання тому *Paralipomena* є надзвичайно важливим для дослідження ранньої грецької філософії і водночас важко здійсненним. Адже тут виникає кілька складних питань:

- 1) послуговуватися каталогом філософів з DK чи відійти від нього і запропонувати для *Paralipomena* якісно новий підхід у класифікації мислителів докласичної античної думки?
- 2) чи потрібно матеріали щодо кожного філософа розподіляти так, як у DK – «Свідчення» (*Zeugnisse*) і «Фрагменти» (*Fragmente*)?
- 3) в який спосіб структурувати свідчення про досократиків (за алфавітом, за хронологією чи за автентичністю походження: оригінальні, *Dubia, Spuria*)? (р. 3).

З огляду на перелічені труднощі у виданні *Paralipomena*, автор наголошує, що фундаментальний *Corpus dei Papiri Filosofici Greci e Latini (CPF)*⁷ не враховує ГП і містить, згідно з поточним станом досліджень, свідчення, які стосуються близько 30 досократичних філософів⁸. Натомість у ГП наявні посилання на 40 представників ранньої грецької філософської думки, які знайшли відображення у формуванні СРН, що й представлено в 11-му томі *Studia Praesocratica*.

Звісно, щоб зробити порівняння більш глибоким, варто розглянути загальну кількість досократичних свідчень, які можна знайти в папірологічних фрагментах Геркуланума й інших джерелах. Здійснивши таке дослідження, що спиралося на процитовані уривки, доксографічну інформацію, непрямі посилання і прості згадування імен, Вассалло виявив, що геркуланумських свідчень про досократиків лише трохи менше, ніж греко-єгипетських⁹. Водночас потрібно враховувати той факт, що різниця в чисельності між двома видами свідчень залежить насамперед від великої кількості папірологічних свідчень – не лише греко-єгипетських – щодо орфіків, а також від деяких сенсаційних відкриттів, зроблених за останні десятиріччя, зокрема відомого Страсбурзького папірусу Емпедокла (р. 4). Тому, щоб прояснити матеріал, розглянутий у цьому контексті, Вассалло пропонує читачеві оновлену версію каталогу свідчень досократиків, переданих через папіруси. Деякі з мислителів, вказаних автором, згадуються лише в ГП, деякі – також і в інших папірологічних джерелах (р. 5-10):

⁷ «Корпус грецьких і латинських філософських папірусів. Тексти й лексика в папірусах грецької та латинської культури» (CPF) був офіційно представлений у Флоренції в 1983 р. на міжнародній зустрічі в Тосканській академії наук і літератури «La Colombaria». Від самого початку видання цієї серії фінансують італійське Міністерство університетів і наукових досліджень та Національна дослідницька рада (CNR). Загальна мета серійного видання – використовуючи міждисциплінарний підхід (на перетині папірології, класичної філології та історії античної філософії), зробити доступними якомога більше нових текстів з докладними коментарями і ґрунтовними дослідженнями.

⁸ У цей корпус також було включено ім'я Левкіппа, про якого можна прочитати у *PTura* III, col. 15.27. Але численні папірологічні лакуни в цьому уривку роблять принаймні вкрай невизначеною ідентифікацію імені раннього атоміста, про якого йдеться [Didymos der Blinde 1979: 12].

⁹ Йдеться про знайдене на початку XX ст. в Єгипті зібрання сувоїв, що отримало назву «Грецькі магічні папіруси» (PMG). Вони містять різноманітні заклинання й лікарські рецепти від багатьох хвороб, а також безліч іншої інформації, що стосується лікарської (знахарської) практики.

I Acusilaus Argivus	XXI Hippias Eleus
II Alcmaeo Crotoniates	XXII Hippocrates Chius
III Anacharsis Scytha	XXIII Ion Chius
IV Anaxagoras Clazomenius	XXIV Leucippus Abderites
V Anaxarchus Abderites	XXV Melissus Samius
VI Anaximander Milesius	XXVI Metrodorus Chius
VII Anaximenes Milesius	XXVII Metrodorus Lampsacenus (maior)
VIII Antipho Rhamnusius	XXVIII Musaeus Eleusinus
IX Critias Atheniensis	XXIX Nausiphanes Teius
X Damon Atheniensis	XXX Orpheus Thracius
XI Democritus Abderites	XXXI Parmenides Eleates
XII Diagoras Melius	XXXII Pherecydes Syrius
XIII Diogenes Apolloniates	XXXIII Philolaus Crotoniates
XIV Diotimus Tyrius	XXXIV Prodicus Ceus
XV Empedocles Acragantinus	XXXV Protagoras Abderites
XVI Epicharmus Cous	XXXVI Pythagoras Samius
XVII Epimenides Cretensis	XXXVII Thales Milesius
XVIII Euryphon Cnidius	XXXVIII Thrasymachus Calchedonius
XIX Gorgias Leontinus	XXXIX Xenophanes Colophonius
XX Heraclitus Ephesius	XL Zeno Eleates

Як бачимо з наведеного списку, Вассалло, укладаючи фрагменти, не виходить за межі каталогу мислителів DK, однак послуговується не хронологічним, або «шкільним», поділом ранньої грецької філософії, а винятково алфавітним. Проте він наголошує: «До цього списку варто було б додати свідчення, передані іншими греко-єгипетськими папірусами, що їх нещодавно почали досліджувати саме в контексті досократичної філософії. Зокрема, ідеться про *PRyl. gr. III 527*, в якому міститься трактат про вплив становища планет і можна знайти деякі посилання на доктрини досократиків, а також про ще не опублікований Оксирихський папірус, який передає досократичний текст про сприйняття. Що ж до геркуланумських джерел, то, на відміну від інших папірологічних свідчень, їхній філософський контекст зазвичай цілком зрозумілий, навіть якщо вони фрагментарні» (р. 10).

Щоб краще збагнути, наскільки фундаментальне значення мають геркуланумські свідчення для будь-якого дослідження досократичної традиції, потрібно уважно розглянути, як їх використовував Герман Дільс. Науковець узяв їх до уваги задовго до 1903 р., коли з'явилось перше видання *Fragmente der Vorsokratiker*. Водночас, якщо не вдаватися в подробиці, то можна зазначити: якщо в СРН міститься майже 200 папірусних фрагментів з Геркуланума, то в останній редакції (6-те видання) «Фрагментів досократиків» [Diels H. and Kranz W. 1951-1952] – лише 60 таких фрагментів, що стосуються 24 представників ранньої грецької філософії.

Очевидно, що ці факти не могли не актуалізувати більш прискіпливе та глибоке дослідження ГП у контексті спадщини мислителів докласичної античної філософії. Результатом такого дослідження і стало видання «Досократики в Геркуланумі». Першу вступну статтю Вассалло підсумовує так: «У цій збірці буде враховано і прокоменто-

вано всі свідчення, здебільшого з новими текстовими реконструкціями. Як стане зрозуміло, Дільс покладався на видання, які принципово не ґрунтувалися на розгляді оригінальних рукописів... Але мужність, яку він виявив, аналізуючи у своїй праці геркуланумську традицію, засвідчує його зразкову чесність і ретельну наукову строгість у спробі розглянути всі свідчення, що збереглися. Саме тому підхід Дільса до проблеми досократичної традиції досі залишається критерієм для сучасної науки» (р. 12). Власне, описані недоліки ДК і спонукали Вассалло створити нове видання.

Тому в другій частині книжки Вассалло – найбільшій за обсягом – подано оригінальні тексти 40 представників ранньої грецької філософії й переклади цих текстів англійською. Ідеться про філософів, імена яких трапляються в збережених фрагментах ГП, що входять до складу СРН. Корпусу передує невеличка стаття «Критерії та обґрунтування представленої колекції» (р. 80-84).

На початку статті Вассалло формулює ключову рису свого підходу до СРН. Він вважає, що, попри похвальні зусилля, які останніми десятиліттями спрямовано на вивчення папірусів Геркуланума, ці папіруси здебільшого й нині залишаються невідомими та / або їх добровільно ігнорують у дослідженнях з античної філософії. Вассалло зазначає: «Звісно, тут не місце досліджувати причини цього дивного явища. Проте можна сказати, що навіть сьогодні для більшості вчених папірологія Геркуланума здається езотеричною дисципліною. Саме тому цитування творів, наявних у папірусах Геркуланума, є непростим завданням. Тому я хотів би пояснити, з огляду на зазначену вище аномалію, критерії, які я прийняв для публікації СРН. Цілковитим усвідомлюючи, що хоч би якого критерію я вирішив дотримуватись, одних я неминуче задовольню, а інших розчарую, я намагався зробити численні посилання на папіруси Геркуланума якомога зрозумілішими навіть для тих, хто не знайомий із цими джерелами. Вочевидь, такий вибір робить цей том працею, адресованою як папірологам Геркуланума, так і передусім історикам античної філософії» (р. 80).

Чому Вассалло так наголошує на езотеричності студій з ГП? Ми вважаємо, що для цього є кілька причин:

а) ГП ще повністю не розшифровано, а тому цілком імовірні нові відкриття і нові тексти античних філософів, зокрема ті, які стосуються досократиків;

б) дуже копітка робота з розшифрування збережених від руйнування сувоїв потребує особливих умінь і залучення не лише фахівців із гуманітаристики, а й фізиків і хіміків.

Хай там як, у рецензованій праці, на нашу думку, можна виокремити два ключових критерії відбору фрагментів і їхніх авторів:

- 1) за основу взято інклюзивний метод відбору, що враховує деякі джерела, які в науці вважають ненадійними. Італійський науковець неоднозначно ставиться до таких свідчень: хоч і не вводить їх до СРН, але бере до уваги під заголовком *Dubium / Dubia*, який додає до коментаря наприкінці розділу про певного автора;
- 2) немає розрізнення між уривками (як це спостерігаємо в ДК (А і В) або в LM (Р, D і R)), в яких з'являються (прямі або непрямі) фрагменти досократиків, і тими, які передають свідчення, імена і / або певні натяки на одного чи кількох представників ранньої грецької філософії (р. 80-81).

Щоб читачі мали уявлення про принципи, яких дотримується у виданні СРН Вассалло, наводимо для прикладу перший фрагмент Акусілая (р. 90).

I Acusilaus Argivus

1

Phld. *De piet.*, *PHerc.* 242, col. IIa (*sin.*).6–8 + *PHerc.* 247, col. II.1–9 Schober⁴⁷⁰

= Acusil. 9 B 8 DK = fr. 11 Fowler = fr. 11 Lanzillotta (= *FGrHist* 2 F 11)

Col. IIa

] τὸν Πρω-
τέα δὲ μάντ]ιν Ὀμη-
8 ρος ὧδε διαγρ]άφει· //
Col. II “γέρων ἄλι_ος νημερ_]-
τῆς, / ἀθάν_ατος, Πρω_]-
τεύς”· καὶ τ[ινες κατ-
ε_ίπον Φορκ]ύος εἶ-
5 ναι τοῦτον, [ἄλλοι δέ
τινες Εἰδο[θέας τὸν
Φόρκυν, καὶ [ἐκ Φόρ-
κου Γραΐας [Ἡσίοδος
9 καὶ Ἄκουσί[ατος.

Col. IIa 6–7 Πρω[τέα δὲ Schmid : πρῶ[τὸν Gomperz dub. || **7** μάντ]ιν Schober : φησ]ιν Gomperz dub. : δ' εἰσάγ]ων Luppe || **7–8** Ὀμη[ρος ὧδε Schober, Schmid sec. (Ὀμη[ρος iam Gomperz dub.) || **8** διαγρ]άφει Kassel et Fowler : οὕτως γρ]άφει Luppe : συγγρ]άφει Schober || **Col. II 1–3** ἄλι[ος νημερ]τῆς (sic) ἀθάν[ατος Πρω]τεύς Schober, *Hom. Od.* 4.384–385 conl. : ἀλλ[ὰ μετὰ] | τῆς ἀθαν[ασίας Πρω]τεύς Gomperz in app. crit. (tantum Πρω]τεύς in textu) || **3–4** τ[ινες κατ]ε_ίπον Luppe : τ[ινες ἔλ]εγον Gomperz in app. crit. : π[άλιν τινές] | υἰὸν Φόρκ]υος . . . φασι περ]. Jensen ap. Schober || **4–5** Φορκ]ύος εἶ]ναι Schober, Kordt (1903) sec., sed υἰὸν in app. crit. prop., Schmid sec. : Φόρκ]ιν εἶ]ναι Gomperz in app. crit. (tantum Φόρκ]ιν in textu) || **5** [ἄλλοι δέ suppl. Luppe : [φησι, καὶ Schober || **6** Εἰδο[θέας τὸν Luppe (Εἰδο[θέας iam Schmid) : Εἰδο[ύς πατέρα Schober (Εἰδο[ύς iam Schmid) || **7** [ἐκ Schober || **7–8** Φόρ]ικου Gomperz || **8** [Ἡσίοδος Schober, *Hes. Theog.* 270 conl. : [οὕτως Kordt (1903) || **9** Quaranta, unde Bücheler et Gomperz

(...) [Then] Homer describes the soothsayer Proteus in this manner: “truthful old man of the sea, / immortal Proteus”; and someone said that this man was [son] of Phorcys, [others said that] Phorcys [was son] of Eidothea, and [Hesiod] and Acusilaus [said that] from Phorcys the Graeae [were born] (...)

⁴⁷⁰ Schober (1988) 81 = Gomperz (1866a) 5 and 15 = Fowler (2000) 10 = Salati (2012) 223.

<https://doi.org/10.1515/9783110727661-006>

Спершу італійський науковець наводить інформацію про те, в якому фрагменті праці Філодема Гадарського «Про благочестя» із зібрань Геркуланумських папірусів міститься цей уривок, а також дає посилання на нього в контексті зібрання DK і критичних видань Акусілая. Потім Вассалло докладно аналізує розшифрування кожного рядка досліджуваного уривка, посилаючись на наукові напрацювання як дослідників Геркуланумських папірусів, так і конкретно цього давньогрецького міфографа. Наприкінці Вассалло наводить свій переклад уривка англійською.

Саме таким чином у межах СРН Вассалло й розглядає 195 фрагментів, які належать представникам різних напрямів і шкіл ранньої грецької філософії. Однак особливо увагу, на нашу думку, варто звернути на ті уривки, яких немає ані в DK, ані в LM, ані у відомих корпусах папірусів.

Лише в ГП зустрічаються деякі фрагменти таких представників ранньої грецької філософії, як Анаксарх Скіфський [III 11]¹⁰; Гіппократ Хіоський [XXII 123]; Горгій Леонтійський [XIX 107-109]; Дамон Афінський [X 41]; Діагор Мелоський [XII 71-72, 74-75]; Діоген Аполонійський [XIII 76]; Діотім Тірський [XIV 79]; Евріфон Кнідський [XVIII 106]; Емпедокл Акрагантський [XV 80-82, 86-93]; Іон Хіоський [XXIII 124]; Навсіфан Теоський [XXIX 138, 142, 144-147]; Фрасімах Халкідонський [XXXVIII 188].

Рецепція досократиків в епікурейській традиції

Водночас, як ми зауважували, «Досократики в Геркуланумі» мають ще одну мету – ґрунтовне й систематичне дослідження епікурейської рецепції спадщини ранніх грецьких філософів. Цій темі італійський науковець і присвячує другу статтю «Досократики й епікурейці: історико-філософське дослідження внеску Геркуланумських папірусів» (р. 13-79), що передує текстам папірусів і їхнім перекладам. Передусім Вассалло наголошує, що спеціального і систематичного дослідження позиції Епікура (і епікурейців) стосовно досократиків поки що немає (р. 13), тому називає дві причини, чому його праця особливо важлива:

«а) по-перше, вона розширить наш погляд на джерела досократичної філософії, значною мірою завдяки аналізу папірологічних джерел, потенціал яких у попередніх дослідженнях зазвичай нівелювали;

б) по-друге, допоможе розкрити реальну роль доксографії – не тільки теофрастівської, а й дотеофрастівської (особливо аристотелівської) – у відстеженні розвитку основного ядра доксографічної інформації, яка пізніше була використана й перероблена при формуванні збірника “Думок філософів” (Aetia Placita)» (р. 14).

Тож далі в книжці запропоновано такі частини Епікурової рецепції досократиків (ідеться про перелік досократичних учень, які, на думку Вассалло, цікавили Епікура): моністи (від Фалеса до Діогена з Аполлонії); моністи (від Геракліта до Ксенофана) й елеати; плюралісти (від піфагорійців до Емпедокла і Анаксагора); ранні атомісти (Левкіп, Демокріт і послідовники останнього); софісти і Діагор Мелоський.

Такий розгляд рецепції зумовлений тим, що розрізнення між моністами і плюралістами запровадили Платон і Аристотель, а пізніше – Теофраст. Також його прийняв Епікур, особливо в XIV книзі трактату «Про природу».

¹⁰ Латинська цифра позначає порядковий номер мислителя в СРН, арабська цифра – номер фрагмента в корпусі.

Загалом нелегко узагальнити всі аспекти епікурейської полеміки проти досократиків. Однак для ясності, на думку Вассалло, їх можна звести до чотирьох основних тем: фізики; теології; епістемології; етики.

На рівні фізики Епікур передусім критикує моністів, зауважуючи, що неможливо пояснити реальність, яка починається з єдиного принципу. Щодо плюралістів, то деякі джерела (особливо геркуланумські) вказують на те, що він визнав Анаксагора й Демокріта попередниками своєї версії атомізму. Епікур, здається, не погоджується з теорією гомемерій Анаксагора через її неадекватність у поясненні формального вигляду сполук. І навпаки: основні моменти його незгоди з Демокритом стосуються особливостей атомів і їхнього руху. Рух атомів пов'язаний і з етичним аспектом Епікурової полеміки, особливо з питанням про те, як узгодити атомістичний детермінізм із людською свободою.

Богословські питання тісно пов'язані з фізичними, оскільки Епікур і епікурейці ототожнюють фізичні принципи досократиків (і, зокрема, моністів) із богами. Ранніх грецьких філософів Епікур загалом критикує за те, що вони підважують епікурейську концепцію богів як прекрасних, вічних і благословених істот, наділених тілесними чуттями, але абсолютно незбагнених для людей, наділених мінливими якостями.

Як приклад теологічної проблематики можемо розглянути фрагмент, де згадано Емпедокла [XV 87]. У коментарі до цього фрагмента італійський дослідник наголошує, що Гермархова праця про Емпедокла неодноразово згадується в трактаті Філодема Гадарського «Про благочестя» [СРН XV 86]. Мислитель, про якого йдеться на початку аналізованого уривка («ἐ]κεῖν[ο]ς»), – це, на думку Вассалло, Метродор із Лампсака. У цьому фрагменті ми бачимо, як автор стає на захист Епікура від звинувачень в атеїзмі. Уривок явно засвідчує: Епікур вірив, що люди повинні шанувати богів, оскільки це є гідною й урочистою справою (р. 471–472). Тому, справді, зважаючи на такі коментарі, можемо впевнитися: *classical reception studies* стає специфічним методом історико-філософських досліджень «античності в античності» – тлумачення й інтерпретації античних філософських текстів / фрагментів за доби античності [Туренко 2020: 43].

Щодо епістемології, то досократиків часто критикують за їхній нібито скептицизм. Так, Епікур і епікурейці зосередилися на небезпечних наслідках досократичних доктрин, які, здається, заперечують очевидні докази почуттів (*ἐνάρχηα*), що є вихідним пунктом канону Епікурової істини. Це заперечення *ἐνάρχηα* передбачає і своєрідний скептицизм в епікурейському стилі, який виходить за межі питання про почуття й означає, що неможливо мати певні знання людських і божественних речей (наприклад, у Ксенофана, його учнів і скептично налаштованих тлумачів Демокріта, як-от Метродор з Хіуса), і навіть «релятивізм», який іноді пов'язують – як у випадку Протагора – із прихованою формою «атеїзму».

Усі попередні пункти збігаються в кінцевій темі – етиці. Для Епікура не може бути дослідження природи без етичних цілей щастя і незворушності. Тому всі фізичні, теологічні, гносеологічні питання, які порушує епікурейська полеміка проти досократиків, пов'язані з етикою, позаяк філософські помилки ранніх грецьких філософів спрможні завадити людям досягти насолоди (*ἡδονή*) і незбуреності (*ἀταραξία*) (р. 14–15).

Вассалло доволі ґрунтовно простежив зв'язок і критичне ставлення засновника епікурейської школи до тих чи тих представників ранньої грецької філософії. Однак, хоча Епікур і досократики є, за висловом Девіда Седлі, «професійними суперниками» [Sedley 1976: 45], це філософське суперництво, судячи з низки фрагментів СРН, аж

ніяк не применшує почуття поваги, що його Епікур мав до цих мислителів, яких він однозначно визнавав попередниками своєї науки про природу (φυσιολογία).

Насамкінець слід додати, що Вассалло пропонує розгорнутий огляд критики досократичної філософії в доробку давньогрецького мислителя II ст. н. е. Діогена з Еноанди, одного з найпоширеніших представників епікуреїзму, утім, мало відомого вітчизняному читачеві. На 50 сторінках (рр. 595-646) італійський дослідник на прикладі цього філософа також детально розкриває специфіку тлумачення епікуреїцями фрагментів праць мислителів досократичних шкіл відповідно до зазначеної вище класифікації. Це знову засвідчує, що в епікурейській традиції спостерігається як послідовна критика ранніх грецьких мислителів, так і недвозначне визнання деяких їхніх ідей.

Підсумовуючи, варто зазначити, що праця Вассалло «Досократики в Геркуланумі» справді заповнює лакуни Геркуланумських папірусів у контексті спадщини досократиків. Усунення цієї прогалини в історико-філософських антикознавчих студіях потенційно може бути корисним для фахівців з ранньої грецької філософії та з епікурейської традиції. Також воно сприятиме подальшим ґрунтовним дослідженням як з папірології досократиків, так і з рецепції останніх в античності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Погонченкова, О. (2017). Classical reception studies – нове антикознавство? Роздуми над збіркою Greek and Roman Classics in the British Struggle for Social Reform (Ed. Edith Hall, Henry Stead: Bloomsbury Academic, 2015). *Sententiae*, 36(2), 133-145. <https://doi.org/10.22240/sent36.02.133>
- Туренко, В. (2020). Classical reception studies: від філософських текстів до практики. *Філософська думка*, (2), 37-45. <https://doi.org/10.15407/fd2020.02.037>
- Didymos der Blinde. (1979). *Kommentar zum Ecclesiastes (Tura-Papyrus). Teil I,1: Kap. 1,1-2,14*. (G. Binder & L. Liesenborghs, Hrsg.). Bonn: Habelt.
- Diels, G., & Kranz, V. (1952). *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Berlin: Weidmann.
- Kourakis, O. (2015). *The Derveni Papyrus: The oldest 'book' of Europe*. UNESCO. <https://en.unesco.org/memoroftheworld/registry/577>
- Laks, A., & Most, G. (2016). *Early Greek Philosophy, in 9 vols*. London: Harvard University Press.
- Primavesi, O. (2008). *Empedokles Physika I: Eine Rekonstruktion des zentralen Gedankengangs*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110210514>
- Sedley, D. N. (1976). Epicurus and the Mathematicians of Cyzicus. *Cronache Ercolanesi*, 6, 23-54.
- Theokritos, K., Parássoglou, G., & Tsantsanoglou, K. (2006). *The Derveni papyrus*. Florence: Olschki.
- Vassallo, C. (2019). The Presocratics from Derveni to Herculaneum: A New Look at Early Greek Philosophy. In C. Vassallo (Ed.), *Presocratics and Papyrological Tradition: A Philosophical Reappraisal of the Sources* (pp. 1-13). Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110666106-001>
- Vassallo, C. (2021). *The Presocratics at Herculaneum. A Study of Early Greek Philosophy in the Epicurean Tradition*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110727661>

Одержано 02.11.2021

REFERENCES

- Didymos der Blinde. (1979). *Kommentar zum Ecclesiastes (Tura-Papyrus). Teil I,1: Kap. 1,1-2,14*. (G. Binder & L. Liesenborghs, Hrsg.). Bonn: Habelt.
- Diels, G., & Kranz, V. (1952). *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Berlin: Weidmann.

- Kourakis, O. (2015). *The Derveni Papyrus: The oldest 'book' of Europe*. UNESCO. <https://en.unesco.org/memoryoftheworld/registry/577>
- Laks, A., & Most, G. (2016). *Early Greek Philosophy*, in 9 vols. London: Harvard University Press.
- Pohonchenkova, O. (2017). Reception studies: a new Classics? On Greek and Roman Classics in the British Struggle for Social Reform (Ed. Edith Hall, Henry Stead: Bloomsbury Academic, 2015). [In Ukrainian]. *Sententiae*, 36(2), 133-145. <https://doi.org/10.22240/sent36.02.133>
- Primavesi, O. (2008). *Empedokles Physika I: Eine Rekonstruktion des zentralen Gedankengangs*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110210514>
- Sedley, D. N. (1976). Epicurus and the Mathematicians of Cyzicus. *Cronache Ercolanesi*, 6, 23-54.
- Theokritos, K., Parásoglou, G., & Tsantsanoglou, K. (2006). *The Derveni papyrus*. Florence: Olschki.
- Turenko, V. (2020). Classical reception studies: from philosophical texts to applied Classics. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (2), 37-45. <https://doi.org/10.15407/fd2020.02.037>
- Vassallo, C. (2019). The Presocratics from Derveni to Herculaneum: A New Look at Early Greek Philosophy. In C. Vassallo (Ed.), *Presocratics and Papyrological Tradition: A Philosophical Reappraisal of the Sources* (pp. 1-13). Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110666106-001>
- Vassallo, C. (2021). *The Presocratics at Herculaneum. A Study of Early Greek Philosophy in the Epicurean Tradition*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110727661>

Received 02.11.2021

Vitali Turenko

New edition of Presocratic fragments: materials of Herculaneum papyri. Vassallo, C. (2021). *The Presocratics at Herculaneum. A Study of Early Greek Philosophy in the Epicurean Tradition*. Berlin: De Gruyter.

Review of Vassallo, C. (2021). *The Presocratics at Herculaneum. A Study of Early Greek Philosophy in the Epicurean Tradition*. Berlin: De Gruyter.

Віталій Туренко

Нове видання досократичних фрагментів: матеріали Геркуланумських папірусів. Vassallo, C. (2021). *The Presocratics at Herculaneum. A Study of Early Greek Philosophy in the Epicurean Tradition*. Berlin: De Gruyter.

Огляд книги Vassallo, C. (2021). *The Presocratics at Herculaneum. A Study of Early Greek Philosophy in the Epicurean Tradition*. Berlin: De Gruyter.

Vitali Turenko, PhD, Researcher, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Віталій Туренко, кандидат філософських наук, науковий співробітник філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: vitali_turenko@ukr.net
